

Strategic Development of Ukraine: the Factor of Higher Education During the Full-Scale Russian Invasion

UDC: 351:378

DOI: <https://doi.org/10.15421/172416>**Semenkova Maryna**Ph.D., <http://orcid.org/0000-0002-4143-5671>, 7104285@ukr.net*National Defence University of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The **relevance** of the article is determined, on the one hand, by the importance of higher education for the sustainable development of the country and, on the other hand, by the new challenges to the functioning of higher education institutions in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine. At the same time, the article focuses on the special importance of higher education for gaining technological advantage during the war, as well as for the post-war reconstruction of the country and for deterring potential aggression in the future.

The **purpose** of the article is to find out how the peculiarities of the higher education in Ukraine, in particular the prevailing use of distance learning, influence the long-term development of the state.

The obtained scientific **results** indicate that higher educational institutions resort to distance learning not only and not so much for reasons of safety for teachers and students, but due to the fact that distance learning requires less, compared to classroom, material and organizational resources. The author also substantiates that the consequences of the excessive use of distance learning in Ukraine after the full-scale invasion have their own peculiarities. In particular, it acts as an additional stimulating factor for the migration of Ukrainian students and school graduates to study abroad. In addition, the abuse of distance learning negatively affects the psychological state of the participants of educational process in higher education institutions and limits the opportunities for social cohesion of young people and national resilience during the war. The article also provides examples of situational techniques for organizing classroom lessons in higher educational institutions in the conditions that take place in Ukraine today.

Keywords: higher education, higher education institutions, distance learning, full-scale invasion, education-related migration abroad

Стратегічний розвиток України: фактор вищої освіти під час повномасштабного вторгнення РФ

Семенкова Марина*Національний університет оборони України (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність статті визначається, з одного боку, значенням вищої освіти для сталого розвитку країни і, з іншого боку, появою у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ в Україну нових викликів функціонуванню вищих навчальних закладів. При цьому в статті акцентується увага на особливій значущості вищої освіти для отримання технологічної переваги під час війни, а також для повоєнного відновлення країни і для стримування потенційної агресії в майбутньому.

Метою статті є встановити яким чином особливості організації вищої освіти в Україні, зокрема переважне застосування дистанційного навчання, впливають на довготерміновий розвиток країни.

Отримані наукові **результати** свідчать про те, що вищі навчальні заклади країни після повномасштабного вторгнення вдаються до дистанційного навчання не тільки і не стільки з міркувань безпеки для учасників навчального процесу, скільки у зв'язку з тим, що дистанційне навчання вимагає менших, порівняно із аудиторним, матеріальних і організаційних ресурсів. Авторкою обгрунтовано і те, що наслідки надмірного застосування дистанційного навчання в Україні після повномасштабного вторгнення мають свої особливості. Зокрема воно виступає додатковим стимулюючим фактором для міграції українських студентів і абітурієнтів на навчання за кордон. Крім того, зловживання дистанційним навчанням негативно впливає на психологічний стан учасників навчального процесу в вищих навчальних закладах і обмежує можливості для соціальної згуртованості молоді і національної стійкості під час війни. В статті також наводяться приклади ситуативних прийомів по організації аудиторних занять в вищих навчальних закладах в умовах, що склалися в Україні на сьогодні.

Ключові слова: вища освіта, вищі навчальні заклади, дистанційне навчання, повномасштабне вторгнення, освітня міграція за кордон

Стаття надійшла / Article arrived: 26.01.2024

Схвалено до друку / Accepted: 29.02.2024

Вступ.

Питання організації вищої освіти в будь-якій країні є питанням стратегічним, адже вона визначає траєкторію розвитку держави в середньостроковій і довгостроковій перспективах. Для України, яка зазнає на собі наслідки повномасштабного вторгнення РФ, те, як організована і функціонує вища освіта в період війни, набуває додаткової актуальності. Зокрема, про це свідчить навіть зазначена головнокомандувачем потреба в технологічному ривку для подолання позиційного характеру війни, а саме в розвитку та нарощуванні спроможностей української оборонної промисловості, створенні і розвитку в Україні асиметричного арсеналу озброєння та військової техніки (Zaluzhnyi, 2023). Для досягнення технологічного прориву очевидною є необхідність в наявності в Україні достатньої кількості висококваліфікованих фахівців технічних і інженерних спеціальностей. І це лише одна із сфер, яка потребує підготовки спеціалістів.

Після війни постануть питання відновлення і інтенсифікації роботи української економіки, масштабного будівництва як промислових, так і житлових об'єктів, впровадження передових виробничих технологій, створення потужного оборонно-промислового комплексу, лікування і реабілітації співвітчизників, які зазнали фізичних і психічних травм у зв'язку із війною, тощо, що вимагатиме значної кількості добре підготовлених спеціалістів природничих наук. Не менш серйозне значення має бути приділене і підготовці спеціалістів гуманітарної сфери, зокрема суспільно-політичних наук, які були б в змозі правильно оцінити існуючі і потенційні виклики і загрози в сфері безпеки, виявити точки уразливості, забезпечити безпечне функціонування країни в складних геополітичних умовах сучасного світу.

На жаль, останніх майже чотири роки здобуття вищої освіти відбувається переважно в дистанційному форматі, що негативно впливає на якість підготовки спеціалістів. Отже, маємо вже принаймні одне покоління студентів, які були фактично позбавлені можливості реалізувати право на якісну вищу освіту. Наслідки цього відчуватимуть як самі здобувачі освіти, так і держава. Ситуацію ускладнює і масовий виїзд абітурієнтів і студентів на навчання за кордон, масштаби якого ще більше зросли після початку повномасштабного вторгнення. Слід зазначити, що виїзд на навчання за кордон в переважній більшості випадків відбувається з метою залишитись для постійного проживання в іншій країні.

Все це відбувається в той саме час, коли технологічний аспект є вирішальним для успішного функціонування багатьох сфер сучасного суспільства, включаючи воєнну. Саме науково-технічний прогрес, двигуном якого є якісна вища освіта, стимулює розвиток економіки в цілому і збільшення воєнно-

економічного потенціалу зокрема, адже створює більш досконалі і ефективні засоби збройної боротьби, які можуть бути застосовані не тільки для відсічі агресії, але і для її стримування.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

За період з початку повномасштабного вторгнення з'явилися як узагальнюючі публікації, які аналізують широке коло питань функціонування закладів вищої освіти в умовах воєнного стану (Крем'як, 2023; Горбатюк, & Поліщук, 2023; Шкарлет, 2022), так і публікації, що фокусуються на окремих проблемах, зокрема на проблемах організації дистанційного навчання під час війни (Крамаренко, Корнішева, & Сілютіна, 2022; Мельник, 2023; Мондич, 2022; Юрій, Богута, & Нагорняк, 2022). Втім зазначається брак порівняльних досліджень аудиторного і дистанційного форматів навчання під час війни, що зумовлено вкрай обмеженим досвідом аудиторного навчання в Україні в цей період. Навіть автори публікацій, які обґрунтовують необхідність відновлення очного навчання і ставлять за мету розкриття особливостей очної форми навчання під час війни, зазначають що аудиторне навчання під час війни вже не може бути таким як у довоєнні часи. Загалом же науковці, визнаючи переваги очного навчання, акцентують увагу на оптимальності дистанційної форми, підкреслюючи фактор фізичної безпеки учасників навчального процесу, а також продовжуючи розглядати онлайн освіту в контексті розбудови інформаційного суспільства, і наголошують на необхідності подальшого розвитку цифрових компетенцій як у здобувачів, так і у викладачів. Втім, питання адекватності вжиття такого заходу, як дистанційне навчання, рівню потенційної небезпеки не були авторкою виявлені в наукових роботах взагалі. Також авторка не зустріла наукових робіт, які б аналізували функціонування системи вищої освіти в умовах нового етапу війни з точки зору довгострокової стратегії розвитку країни.

Метою дослідження є виявити якою мірою особливості організації системи вищої освіти в Україні під час збройного протистояння з РФ опосередковано впливають на стратегічний розвиток країни. Під цими особливостями розуміються такі, що роблять процес набуття вищої освіти відмінним від того, який існує за кордоном і від того, який існував в Україні до початку повномасштабного вторгнення – а саме: переважно дистанційна форма навчання і занижені вимоги до студентів і до викладачів.

Результати дослідження.

Україна традиційно відрізнялась високим рівнем розвитку освіти і науки. На жаль, тривала деіндустріалізація і зменшення державних видатків на наукову і освітню діяльність призвели до скорочення мережі освітніх установ і до зменшення обсягів функціонування тих, що ще залишились працювати. Великих масштабів набула освітня міграція українців

за кордон. Однак, навіть в цих умовах освітня галузь України продовжувала розвиватись як завдяки диверсифікації джерел фінансування, так і завдяки існуванню в Україні великої кількості талановитих і сумлінних освітян, навчаючих молоді покоління громадян.

Втім, освітня сфера України зазнала нових потрясінь. Як і в багатьох країнах світу, у зв'язку з введенням обмежень з метою попередження розповсюдження коронавірусної хвороби в Україні відбувся масовий перехід освітніх установ на дистанційну форму навчання. З одного боку, дистанційне навчання стало тим інструментом, який дозволив забезпечувати проведення навчального процесу в умовах суворих обмежень соціальних контактів і не призупиняти його. З іншого боку, практика його застосування показала його доцільність виключно лише як допоміжного інструменту або інструменту тимчасового. Відповідно, освітні установи в усіх країнах, де у зв'язку з пандемічними обмеженнями відбувся перехід на дистанційну форму навчання, намагалися повернутись до навчання в аудиторіях як тільки обмеження були послаблені. Так, станом на початок 2022 країни світу вже поступово повертались із віртуальних класів в класи реальні.

На жаль, повномасштабне вторгнення РФ в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, не тільки не надало можливості перевести цивільні освітні установи на аудиторне навчання, але взагалі призвело до припинення їхньої діяльності на невизначений на той момент термін. Майже всі заклади освіти, в тому числі вищої, не працювали щонайменше до 1 квітня 2022 року. Починаючи з цієї дати адміністрації навчальних закладів почали поступово відновлювати навчальний процес, здебільшого в формі дистанційного навчання. Слід, однак, зазначити, що незважаючи на більш ніж місячну перерву в навчанні багато навчальних закладів, зокрема установ вищої освіти, завершили навчальний рік у звичайний термін.

З початком повномасштабного вторгнення освітні установи зіткнулись з додатковими викликами стосовно організації аудиторного освітнього процесу, а саме з необхідністю забезпечення безпеки його учасників. Однак, крок за кроком, деякі освітні установи почали поступово відновлювати саме навчання в аудиторному режимі з дотриманням заходів безпеки. Отже навіть в умовах війни низка навчальних закладів доклали максимальних зусиль для якомога більш якісної організації навчального процесу. Вони обладнували цокольні поверхи, укриття і бомбосховища, а за умов їх відсутності організували транспортування учасників навчального процесу до тих будівель і приміщень, які цими укриттями були обладнані. Зазвичай, площа цих укриттів не була достатньою для того, щоб розмістити всіх учнів і студентів, тому адміністрації навчальних

закладів формували графіки занять таким чином, щоб класи або навчальні групи мали можливість хоч і по черзі, але займатись в аудиторному режимі.

Тут слід зазначити, що не всі коледжі і університети забезпечили можливість хоча б принаймні змішаного навчання. Очевидно, що для певної кількості установ вищої освіти, особливо для щойно переміщених із тимчасово окупованих територій або з територій, де проходили інтенсивні бойові дії, організувати аудиторне навчання було вкрай складним завданням. Вони часто не мали необхідних для цього приміщень, а їх професорсько-викладацький склад і студенти знаходились в різних регіонах України або за кордоном. Таким чином, дистанційне навчання виявилось єдиною можливістю для них продовжувати навчальний процес.

В той же час слід констатувати і той факт, що серед навчальних закладів і досі є такі, що мають укриття і навіть бомбосховища як в самих навчальних корпусах, так і в гуртожитках, але не поспішають переходити на навчання, в якому хоча б половина занять здійснювалась в аудиторному режимі. Як не дивно, серед вищих навчальних закладів, які так і не запровадили принаймні змішану форму навчання, або запровадили її в мінімально можливому обсязі, є і провідні національні виші країни, які знаходяться на найвищих щаблях рейтингу вишів. Слід зазначити і те, що вони не повертались до аудиторного навчального процесу і в ті періоди пандемії, коли послаблювались протиепідемічні обмеження і низка вищих навчальних закладів України поверталась до роботи в навчальних аудиторіях.

Складно визначити, що саме є причиною того, що і досі є такі навчальні заклади, які за наявності в них необхідних ресурсів і захищених приміщень не запровадили аудиторне навчання – турбота про безпеку і комфорт учасників навчального процесу чи небажання вирішувати всі проблемні господарські і адміністративні питання, пов'язані з організацією навчального процесу в аудиторіях.

Наприклад, після того, як 2 квітня українські війська відновили контроль над Київською областю, місто Київ дуже швидко повернулось до свого нормального функціонування. Була повністю відновлена робота транспорту, закладів торгівлі, підприємств, організацій. Система протиповітряної оборони працювала достатньо ефективно, забезпечуючи і раннє сповіщення про повітряну загрозу і відбиття ворожих атак у повітрі. Тим не менш, низка вищих навчальних закладів столиці так і не відновила аудиторне навчання, навіть у змішаній формі, продовжуючи навчальний процес в дистанційному форматі.

Отже, вищі навчальні заклади згідно організації ними навчального процесу можуть бути умовно розділені на наступні категорії, згідно того, чи вони:

- організували аудиторний навчальний процес, принаймні в змішаній формі;

- об'єктивно не мали можливості розпочати і налагодити аудиторне навчання у зв'язку з відсутністю приміщень і необхідних ресурсів – в основному, це переміщені із зони бойових дій освітні установи;

- мали можливість, приміщення і ресурси для організації дистанційного навчання, але аудиторний навчальний процес в яких так і не був організований.

На нашу думку, період дистанційного навчання, який розпочався ще в березні 2020 року і який в деяких закладах продовжувався аж до початку повномасштабного вторгнення, продемонстрував керівництву вищих навчальних закладів наскільки таке навчання є зручним і вигідним з точки зору ресурсів і адміністрування. В цей період університети були позбавлені необхідності витратити ресурси у вигляді матеріальних коштів, а також необхідності виконувати великий обсяг робіт, пов'язаних із вирішенням господарських, адміністративних і організаційних питань. Неможливість відвідувати студентами заняття в університеті означає для його керівництва відсутність необхідності утримувати гуртожитки, їдальні, спортзали, тощо, дозволяє економити на комунальних послугах. Зникає необхідність в проведенні виховної роботи із студентами, різноманітних заходів тощо. Отже, повернення до аудиторної форми роботи значило б для керівництва вишів повернення до необхідності вирішення всіх вищезазначених проблем, до яких ще мала б додатись необхідність забезпечувати безпечні умови навчання в умовах зовнішньої збройної агресії.

В даній роботі не передбачається аналіз наслідків освітнього процесу, який проводиться лише в онлайн-форматі – вони добре проявились під час пандемії коронавірусної хвороби і їх аналізу було присвячено чимало наукових публікацій. Натомість ми розглянемо специфічні аспекти і наслідки, які характерні суто для дистанційного навчання в країні, охопленою війною, зокрема - міграція учасників навчального процесу за кордон, зменшення ступеня соціальної згуртованості, погіршення психологічного стану здобувачів освіти.

Звісно, інтенсивна освітня міграція за кордон учасників міграційного процесу не є новим явищем. При цьому рівень освітньої еміграції різко збільшився після анексії РФ Криму і після окупації нею окремих регіонів Донецької і Луганської областей. Формально їх вищі навчальні заклади опинились під тимчасовим контролем РФ, а працівники і студенти, які залишились на тимчасово окупованій території, змушені були отримати російські паспорти для продовження освітньої діяльності і навчання. Ще однією подією, яка стимулювала інтенсифікацію освітньої міграції Українців за кордон, стало введення в 2017 році режиму безвізового в'їзду до країн ЄС.

Однак слід вказати на зміну основних причин освітньої міграції за кордон після початку

повномасштабного вторгнення. До 24 лютого 2022 року навчання українців в європейських вищих навчальних закладах розглядалось ними в якості першого кроку до наступної успішної інтеграції до місцевої спільноти з отриманням хорошої роботи завдяки диплому, виданому на території Європи. Рівень освіти як такий взагалі не виступав в якості вагомого фактору, адже він в Україні був вельми високим (Семенкова, 2019). Після початку повномасштабного вторгнення, принаймні в перші його дні, на перший план для тих, хто виїжджав за кордон, вийшло питання забезпечення безпеки, в першу чергу для дітей. Згодом з'явилося і почуття невизначеності майбутнього навіть для тих, хто знаходився у відносно безпечних місцях проживання, у зв'язку з чим вони також прийняли рішення про виїзд. Власне серед мігрантів були і ті, хто хотів би емігрувати і раніше, але не наважувались на це за відсутністю необхідних ресурсів для переїзду і виїхали після того, як європейськими країнами було запроваджено широкий спектр підтримки для українських біженців.

Але слід виділити ще одну причину освітньої міграції за кордон. При тому, що існує певна кількість студентів, які в цілому задоволені можливістю навчання дистанційно, є і такі студенти, які орієнтовані на отримання освіти високої якості і для яких є задоволенням сам процес навчання. В свою чергу висока якість навчального процесу і повне занурення у майбутню професію чітко асоціюється в свідомості людей із освітою в стінах навчального закладу. Отже, в тому випадку якщо національні вищі не можуть надати таким студентам можливість аудиторної освіти, такі студенти будуть намагатися шукати цю можливість за кордоном. Ще одним аспектом впливу дистанційного навчання під час війни на освітню міграцію стало зниження вимог до результатів навчання. Спочатку було дійсно складно для багатьох студентів і викладачів отримувати доступ до Інтернету в укриттях і в бомбосховищах або у віддалених селищах, де багато українців переховувалися від війни. Іноді викладачі не мали технічної можливості проводити заняття навіть онлайн, вони змушені були записувати свої лекції і викладати їх на навчальні платформи або взагалі лише надсилати студентам матеріали чи навіть лише посилення на матеріали виключно для самостійної підготовки.

Варто зазначити, що такі інтелектуальні і сумлінні студенти стимулюють розвиток конкретних університетів; їх високі навчальні досягнення і подальші професійні успіхи стають своєрідною рекламою як конкретного університету, так і національної системи освіти в цілому. З початком повномасштабного російського вторгнення університети різних країн, зокрема Канади, США, Німеччини, Польщі, Чехії, Італії тощо інтенсифікували

кампанії по залученню молоді з України, перш за все здатної для успішного навчання, надаючи їм розмаїття переваг у вигляді знижок, а іноді і повного покриття витрат на навчання, безкоштовне житло, безкоштовні мовні курси, психологічну підтримку і виплату стипендій (Куди вступати, 2023).

До речі, ті самі заходи запроваджені і рф, але в ще більших масштабах. Зокрема, було прийнято спеціальну постанову з метою інтенсифікації процесу вступу українських студентів з тимчасово окупованих територій до закладів вищої освіти російської федерації (Об утверждении, 2022). Слід зазначити, що фактор проєкції м'якої сили через систему вищої освіти активно використовується рф вже багато років поспіль (Торкунов, 2012). Наразі ця стратегія знову на порядку денному (Who does, 2023).

Крім того, заклади освіти, як українські, так і закордонні зацікавлені не тільки в талановитих і працьовитих студентах, але і в тих студентах, що готові платити за навчання. Батьки дітей, які прийняли рішення оплачувати навчання дітей, з більшою вірогідністю оберуть ті навчальні заклади, які забезпечуватимуть навчання в аудиторному форматі, отже вони також розглядатимуть варіант навчання їх дітей саме за кордоном. Важливим для багатьох студентів є також і можливість відчуття "студентське життя", що неможливо зробити в онлайн-режимі. Це абсолютно природня потреба для молодих людей, тож вони будуть намагатись шукати можливість її задовольнити за кордоном, якщо можливість зробити це в своїй країні буде відсутня.

Дізнатися кількість студентів, які збираються вступати до закордонних вищих навчальних закладів або вже розпочали навчання за кордоном, не так просто. Існують відносно достовірні дані – понад 506 тисяч осіб – щодо кількості українських школярів за кордоном. Але на відміну від учнів, кількість яких контролюється і оцінюється школами, місцезнаходження студентів відслідковується не так прискіпливо. Єдиною дійсно точною цифрою є кількість абітурієнтів, які зареєструвалися для складання Національного Мультипредметного Тесту за кордоном – 23250 осіб, що становить 8% від усіх зареєстрованих на іспит (281198) (НМТ-2023, 2023). Однак ця цифра не демонструє кількість абітурієнтів, які мають намір вступити до закордонного ВНЗ. Здебільшого він показує кількість або відсоток людей, готових подати документи на заочне навчання в українському університеті чи коледжі. При цьому вони зможуть навчатись і в місцевих навчальних закладах.

Для того, щоб з'явилась основна вимога для припинення еміграції українців за кордон і повернення тих, хто вже виїхав, а саме – безпека проживання, Збройними Силами України робиться все, що від них залежить. Однак, що ж стосовно студентів і потенційних студентів, то серед причин

їх виїзду на навчання за кордон є і такі, що можуть бути принаймні частково усунені самими освітянами і структурами державного управління в сфері освіти.

Існують і інші аспекти, які характерні суто для дистанційного навчання в країні, охопленою війною, і які мають братися до уваги особами, що приймають рішення в сфері організації освіти як на державному рівні, так і на рівні окремих навчальних закладів.

В стресових умовах війни можливість студентів комунікувати і соціалізуватись набуває особливого значення. Залишаючись вдома, молодь знаходиться під психологічним впливом, спричиненим війною, і занепокоєна невизначеністю свого майбутнього. Натомість, у випадку, якщо вони відвідують навчальні заклади, маючи можливість спілкуватись з товаришами і викладачами, брати участь в позакласних заходах, вони не тільки розвивають необхідні м'які навички, але і покращують свій психологічний стан. Для воюючої країни це набуває додаткової актуальності, адже посилює соціальну згуртованість населення, його долученість до протидії ворогу в тій чи іншій спосіб і, відповідно, стає одним із компонентів національної стійкості.

Що до питання забезпечення фізичної безпеки учасників навчального процесу, чим часто пояснюють небажання відновлювати аудиторне навчання, то студенти, які знаходяться в навчальних закладах, зазвичай перебувають в більшій безпеці ніж ті, що знаходяться вдома. В випадку оголошення повітряної тривоги під час занять викладачі і студенти, які знаходяться в навчальних аудиторіях, обов'язково пересуваються до укриття, в той час як ті, що перебувають вдома, в переважній більшості випадків залишаються на своїх місцях і в укриття не слідуєть. Враховуючи цей факт, не можна з впевненістю пояснювати перебування студентів на дистанційній формі навчання виключно турботою адміністрації вишів про безпеку учасників навчального процесу.

Зловживання онлайн-навчанням під час війни є прикладом того, як технології використовуються для ситуативного вирішення короткострокових проблем, уникаючи вирішення складних питань, пов'язаних з організацією традиційного навчального процесу в аудиторіях. Водночас, це може призвести і фактично призведе до погіршення самого освітнього процесу, погіршення навчальних досягнень, еміграції студентів та викладачів за кордон. У свою чергу, все вищезазначене може призвести до уповільнення наукового, промислового та економічного розвитку країни.

Навіть у нинішніх умовах можна організувати аудиторні заняття, насамперед у тих областях України, які не постраждали від бойових дій на тому рівні, який би унеможлилював навчальний процес у класі. Наприклад, у той час як одні викладачі проводять заняття в класах для студентів, які можуть

відвідувати навчальний заклад, інші можуть робити це он-лайн з тими, хто не може дістатися навчального закладу. Навчальним частинам університетів достатньо лише переглянути свою навчальну програму та розклад і за необхідності реорганізувати деякі групи. Для студентів із-за кордону можуть бути організовані короткострокові сесії. Багато студентів, які проживають зараз за кордоном, час від часу відвідують Україну. Отже, може бути встановлений конкретний період для того, щоб вони приходили і відвідували заняття в навчальних аудиторіях українських університетів.

Крім того, нові засоби комунікації дають можливість педагогічним працівникам проводити урок у класі та одночасно транслювати його через Інтернет студентам, які під'єдналися до заняття дистанційно. Віртуально присутні студенти можуть брати участь у дискусіях, семінарах, круглих столах тощо. Отже, це лише деякі інструменти які дозволяють навчальним закладам одночасно і відповідати вимогам безпеки, і надавати освітні послуги на більш високому рівні.

Висновки.

Новий етап війни, який розпочався 22 лютого 2022 року, погіршив ситуацію в національній системі вищої освіти, збільшивши масштаби еміграції абітурієнтів, студентів та викладачів за кордон. Це також ускладнило повернення вищих навчальних закладів до навчання в аудиторіях.

Під час бойових дій зруйновано багато будівель закладів освіти і потенційно майже кожен заклад зараз перебуває під постійною загрозою обстрілів. Проте, навіть у таких складних умовах освітня сфера України продовжує функціонувати і забезпечуватись

необхідними ресурсами. Держава створила додаткові можливості для абітурієнтів та студентів з тимчасово окупованих та постраждалих від війни регіонів – більшість із них були зараховані або переведені на бюджетні освітні програми. Водночас, низка вищих навчальних закладів обрали найпростіший та найлегший спосіб організації навчального процесу під час війни та продовжили навчати студентів дистанційно навіть тоді, коли вони мали можливість організувати уроки в аудиторіях, принаймні у формі змішаного навчання.

Однак у довгостроковій перспективі дистанційне навчання, яке продовжує залишатися основним, а подекуди і єдиним способом навчання в деяких закладах, знижує об'єктивний рівень навчальних досягнень студентів, погіршує конкурентні переваги українських університетів у світі. Більше того, це є додатковим фактором для еміграції української молоді за кордон. Варто зазначити, що існує ще один наслідок он-лайн навчання, який є особливо важливим в контексті посилення національної стійкості суспільства під час війни. Неможливість учасників навчального процесу зустрічатися в аудиторіях впливає на соціальну згуртованість цієї групи українського суспільства. Очевидно, що повноцінне відновлення навчального процесу у вищих навчальних закладах стане можливим лише із закінченням воєнних дій. Тим не менш, вже зараз існують можливості для покращення організації навчального процесу в вишах, які повною мірою не використовуються, найважливішою з яких є введення аудиторного навчання або відчутне збільшення його частки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Горбатьок, С. В., & Поліщук, С. В. (2023). Особливості функціонування закладів вищої освіти під час війни: очна та дистанційна форми освіти, їх ключові переваги та недоліки. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 1, 5-13.
- Крамаренко, І., Корнішева, Т., & Сілютіна І. (2022). Адаптація дистанційного навчання у вищій школі до умов воєнного стану. *Перспективи та інновації науки*, 4(9), 193-205.
- Кремінь, В. Г. (Ред.). (2023). *Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді*. (Науково-аналітична доповідь). Київ.
- Куди вступати у Європі? Безкоштовне навчання для українців доступне у Чехії, Естонії, Литві, Німеччині та інших країнах. (2022). Відновлено з <https://vikna.tv/styl-zhyttya/z-zhytlom-ta-stypendiyamy-yaki-yevropejski-universytety-prujmayut-ukrayincziv-pid-chas-vijny/>
- Мельник, А. (2023). Дистанційне навчання в умовах воєнного стану. *Actual Problems in the System of Education General Secondary Education Institution – Pre-University Training – Higher Education Institution*, 3, 444-457.
- Мондич, О. (2022). Виклики сьогодення – змішане та онлайн навчання у вищій школі. Вища освіта у міждисциплінарному вимірі: від традицій до інновацій. *Збірник наукових праць за матеріалами II Міжвузівської науково-практичної конференції*, 56-60.
- НМТ-2023: підбито підсумки основного періоду реєстрації. (2022). Відновлено з <https://kyivtest.org.ua/2023/05/19/>
- Об утверждении особенностей приема на обучение по образовательным программам высшего образования, имеющим государственную аккредитацию, программам подготовки научных и научно-педагогических кадров в аспирантуре (адъюнктуре) в 2022 году. (2022, Березень 21). *Постановление правительства рф*. Відновлено з <http://base.garant.ru/403804968/>
- Семенкова, М. А. (2019). Освітня міграція українців за кордон і трансформація горизонтальної нерівності. *Актуальні проблеми зовнішньої політики України: Матеріали XIII Міжнародної науково-технічної конференції студентів та молодих вчених*. Чернівці.

- Торкунов, А. (2012). Образование как инструмент «мягкой силы» во внешней политике России. «Вестник МГИМО – университета», 4, 85-93.
- Шкарлет, С. (Ред.). (2022). *Освіта України в умовах воєнного стану*. (Інформаційно-аналітичний збірник). Київ.
- Юрій, Р., Богута, В., & Нагорняк, С. (2022). Ефективність дистанційної освіти в умовах війни. *Перспективи та інновації науки*, 8(13), 338-345.
- Why does the Russian Federation lure foreign students to the occupied territories? RG investigation*. (2023). Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=tU7f6FYQwIg>
- Zaluzhnyi, V. (2023, November 1). Modern positional warfare and how to win in it. *The Economist*.

REFERENCES

- Horbatiuk, S. V., & Polishchuk, S. V. (2023). Peculiarities of the functioning of higher education institutions during the war: face-to-face and distance forms of education, their key advantages and disadvantages. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 1, 5-13.
- Kramarenko, I., Kornisheva, T., & Silyutina I. (2022). Adaptation of distance learning in higher education to the conditions of martial law. *Perspectives and innovations of science*, 4(9), 193-205.
- Kremin, V. G. (Ed.). (2023). *Higher education of Ukraine in the conditions of martial law and post-war recovery: challenges and answers*. (Scientific and analytical report). Kyiv.
- Melnyk, A. (2023). Distance learning under martial law. *Actual Problems in the System of Education General Secondary Education Institution - Pre-University Training - Higher Education Institution*, 3, 444-457.
- Mondych, O. (2022). Today's challenges are blended and online learning in higher education. Higher education in an interdisciplinary dimension: from traditions to innovations. *Collection of scientific papers based on the materials of the II Interuniversity Scientific and Practical Conference*, 56-60.
- NMT-2023: summary of the main registration period*. (2022). Retrieved from <https://kyivtest.org.ua/2023/05/19/>
- On approval of the specifics of admission to educational programs of higher education that have state accreditation, programs for training scientific and scientific-pedagogical personnel in graduate school (adjunct) in 2022. (2022, March 21). *Decree of the government of the RF*. Updated from <http://base.garant.ru/403804968/>
- Scarlett, S. (Ed.). (2022). *Education of Ukraine under martial law*. (Informational and analytical collection). Kyiv.
- Semenkova, M. A. (2019). Educational migration of Ukrainians abroad and transformation of horizontal inequality. *Actual problems of Ukraine's foreign policy: Materials of the 13th International Scientific and Technical Conference of Students and Young Scientists*. Chernivtsi
- Torkunov, A. (2012). Education as a tool of “soft power” in Russian foreign policy. *Bulletin of MGIMO University*, 4, 85-93.
- Where to enroll in Europe? Free education for Ukrainians is available in the Czech Republic, Estonia, Lithuania, Germany and other countries*. (2022). Retrieved from <https://vikna.tv/styl-zhyttya/z-zhytlo-m-ta-stypendiyamy-yaki-yevropejski-universytety-pryjmayut-ukrayincziv-pid-chas-vijny/>
- Why does the Russian Federation lure foreign students to the occupied territories? RG investigation*. (2023). Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=tU7f6FYQwIg>
- Yuriy, R., Boguta, V., & Nagornyak, S. (2022). Effectiveness of distance education in war conditions. *Perspectives and innovations of science*, 8(13), 338-345.
- Zaluzhnyi, V. (2023, November 1). Modern positional warfare and how to win in it. *The Economist*.